

Nagy Ferenc

Az életfeltételek biztosítása a nyíregyházi gettóban és a gyűjtőtáborokban*

A zsidók deportálására vonatkozó rendelet (1610/1944. M. E. sz.) végrehajtására az ország területét zónákra osztották. Szabolcs megye a deportálás első zónájába került, így itt indult meg legkorábban a gettósítás.

A megyében két gettó volt, Nyíregyházán és Kisvárdán. A nyíregyháziba a megye hat járásából és Nyíregyházáról szállították be a zsidókat, a kisvárdaiába három járásból és Kisvárdáról. A nyíregyházi gettóval egy időben a várostól 18 kilométerre, a Nyírtelekhez tartozó Varjúlapos nevű tanyán is felállítottak egy gyűjtőtábort. Ide a politikai okokból megbízhatatlan zsidó férfiakat és néhány családot internáltak. Mivel a gyűjtőtábor létszámáról nincsenek megbízható adataink, éppen ezért a Nyíregyházáról és a környező 6 járásból beszállított zsidók összlétszámát is csak becsléssel állapíthatjuk meg: ez minimálisan 15 000, maximálisan 17 500 fő lehetett.

A nyíregyházi zsidókat – közel 5000 embert – csak április 23-án zárták a gettóba, de a túlszűfolttság miatt már május első napjaiban megkezdték a gettólakók kitelepítését a várostól 10-15 kilométerre kialakított gyűjtőtáborokba, majorsági központokba: Nyírjes tanyára, Harangod pusztára és Simapusztára. A deportálás aztán ezekből a gyűjtőtáborokból történt. Április 16-tól június 4-ig, az utolsó transzport elszállításáig ötven nap telt el. Ekkora embertömegnek az ilyen tartós időszakra vonatkozó egészségügyi ellátása, az életfeltételek biztosítása igen komoly feladatot jelentett a város vezetésének, elsősorban persze a tisztiorvosi hivatalnak.

A zsidók kényszerlakhelyre való költöztetésének részeként a belügyminiszter április 11-i rendelete kötelezte a Budapesti Zsidó Központi Tanácsot, hogy az I. zónában Nyíregyházán, Ungváron, Munkácson és Máramarosszigeten saját költségére állítson fel kiegészítő ideiglenes kórházakat.

Április 18-án a nyíregyházi gettóban már több ezer vidéki zsidó volt, de szervezett egészségügyi ellátásnak még a nyomát sem lehetett felfedezni. Ezen a napon a Zsidó Tanács végigjárta a gettót, 25 házat tüzetesen is megvizsgált, és tapasztalatairól jelentést írt a városi tisztiorvosnak.

A jelentésben leírták mindazt, amit a város vezetése és a tisztiorvosi hivatal nyilván már tudott. A gettót a belvárosban jelölték ki, ahol a legtöbb zsidó tulajdonú

* A tanulmányban felhasznált források mindegyike a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára V. B. 1290. számú dobozában található.

családi ház állt, a Kótaji-(ma Vasvári Pál)-Dohány-Vay Ádám-Jókai utcák, a Bessenyei tér és a Kis tér (ma Mártírok tere) által határolt terület. Ahogyan írják, ezen a részen sem víz-, sem szennyvízvezeték nincs, de jó vizű kút is kevés van. Az igénybevett zsidó lakások hihetetlenül túlszűfoltak. A részletesen megvizsgált 25 lakásból 11-ben 100-on felüli a beköltözöttek létszáma: pl.: 170, 176, sőt 196 (!) is.

„A Kossuth utca 7. szám alatt 153 személy van. Viz egyáltalán nincs, élelmezés csak egy napra való. A lakók megfelelő ruházattal, takaróval nincsenek ellátva, mert hazulról nem hozhattak. WC nincs, illetve kevés van.”

A jelentésben a WC-k állapota különös hangsúlyt kap, mivel ezek jórészt már megteltek és ezért az egész várost fertőzésveszély fenyegette. A forrásokban itt bukkan fel először a varjúlaposi gyűjtőtábor léte. A Tanács jelzi, hogy „az ide telepített egyének élelmezése megoldatlan, az élelem úgyszólván teljesen kifogyott”.

A város aljegyzője, ugyanezen a napon – tehát április 18-án – telefonon beszél a Budapesti Zsidó Központi Tanács egyik tagjával. Telefonbeszélgetéséről feljegyzést készít. A feljegyzés szerint a belügyminiszter rendeletéről, a kórházak felállítására vonatkozóan a Tanács egyáltalán nem is tud. Ha tudott volna, akkor sem lett volna képes azt végrehajtani, mert a zsidó tulajdonú rendelők, gyógyszertárak berendezéseit, raktárkészletét a német csapatok már lefoglalták.

Nyíregyháza polgármestere – aki nem találta eléggé magyarosnak őseitől örökölt nevét, ezért Szohorból Nyíregyházi lett – tehát Nyíregyházi Pál saját hatáskörében intézkedett. A helyi Zsidó Tanácsot kötelezte az ideiglenes szükségkórház felállítására, illetve a gettó egészségügyi problémáinak megoldására.

A lehetetlen és a várost fertőzéssel fenyegető helyzet javítására a tisztiorvos is lépéseket tesz. Egy későbbi, május elején készült jelentéséből tudjuk, hogy a nagyobb házak udvarán latrinákat ásatott, a WC-eket csak a betegeknek, öregeknek és gyerekeknek engedte használni. A latrinákat naponta mésztejjel vagy karbolla fertőtlenítették, és a fekáliát folyamatosan hordták ki a gettóból. A szemetet is gödrökbe gyűjtötték, és naponta fertőtlenítették.

A gettót négy körzetre osztotta, a körzetekben a higiénias körülményekre négy zsidó körzeti orvos vigyázott. Szintén zsidó orvosok igénybe vételével a gettón belül orvosi rendelő nyílt, és két házat az esetleges fertőző betegek részére kiürítettek. A tetvetlenítés egy különálló épületben folyt a tisztiorvosi hivatal felügyeletével és a Zsidó Tanács költségén!

Egy hét alatt a vidéki zsidók gettóba telepítése befejeződött, április 23-án pedig a nyíregyházi zsidókat is bekísérték a gettóba. A fogva tartottak létszáma tizenötezer fölé emelkedett, de az ideiglenes szükségkórház még mindig nem kezdte meg a működését.

Április 28-ig csupán az előkészületekről, a szervezésről vannak adataink. A kórház épületének az egyik – a gettón kívül lévő – zsinagógát és a hozzá tartozó 7 tantermes iskolát jelölték ki. A Zsidó Tanács nyolc gettóba zárt orvos számára kér szabad mozgást biztosító engedélyt. Kéri továbbá, hogy a zár alá vett gyógyszertárak, orvosi rendelők eszköz- és gyógyszerkészletét a zsinagógába szállítsák.

A szervezeti felépítésre és a szolgálatot ellátó orvosok létszámára vonatkozóan több tervezet is született. Végül a gettósítás megkezdése után 12 nappal, április 28-án kezdi meg a kórház a működését 24 orvossal, 2 gyógyszerésszel, gondnokkal és élelmezésvezetővel. A kórházon belül egy elkülönített részt „Járványkórháznak”

neveznek, van ambuláns részlege vezető főorvossal és külön fertőtlenítő orvos is. A betegfelvétel a szolgálatot végző zsidó orvos diagnózisa alapján, de kizárólag a tisztiorvos engedélyével történhet.

Az ideiglenes szükségkórház vezetője a városi tisztiorvosnak az e célra készített formanyomtatványokon naponta két jelentést köteles tenni. Az egyik a kórház beteglétszámát, a régi és új betegek arányát, az új betegek nevét, korát és diagnózisát tartalmazza. A másik a gettó, illetve a gyűjtőtábor egészéről közöl információkat: a köztisztaság állapotát, a tetvetlenítés és a fertőtlenítés adatait, a születések és halálesetek adatait – külön az öngyilkosokat, a fertőző megbetegedések számát, sőt még az abortuszok számát is.

Ezek a jelentések április 28-tól június 1-ig hiánytalanul megmaradtak. Megmaradtak azok a feljegyzések is, amelyekben a kijelölt orvosok – még a kórház működésének megkezdése előtt – megpróbálták felmérni a fogva tartottak egészségi állapotát. Készült egy lista a várandós nőkről, illetve a párhetes csecsemőkről. Egy másik, iskolai füzetbe írt névsor dátum nélkül 117 nevet tartalmaz az életkor és a diagnózis megnevezésével. A többségük 75 éven felüli idős ember, közöttük a legidősebb Mitterwarch Israel 95 esztendő, aki a polgári egyenjogúságot hozó 1848-as forradalom és szabadságharc idején született. Több névnel a diagnózis után még ilyen megjegyzések találhatók: süket, agg, vak, tehetetlen, béna, bénult.

A zsidó kórház – a hivatalos iratokban is ez az elnevezés szerepel – a városi közkórházzal is kapcsolatban állt. Azokat a betegeket, akiket megfelelő műszerezettség hiányában nem tudtak gyógyítani, átszállították az Erzsébet Közkórházba.

Május első napjaiban kezdődik meg a gettó kiürítése, a foglyok elszállítása a gyűjtőtáborokba. A kiürítés valódi okát nehéz megállapítani. A végső megoldás ördögi tervében a gettók csak a zsidók összegyűjtésére szolgáltak. Innen gyűjtőtáborokba, bevagonirozási központokba kellett volna szállítani a szerencsétlen embereket. A legnagyobb rendező azonban maga az élet, a megoldást a helyszínek és a körülmények adták.

Így például Kisvárdán egyenesen a gettóból vitték a zsidókat a vasútállomásra, Nyíregyházán azonban előbb a gyűjtőtáborokba hajtották őket. Valószínűleg nem csupán azért, hogy az eredeti tervet teljesítsék. Sokkal inkább azért, mert a nyíregyházi gettó április végére alkalmatlan lett ilyen embertömeg befogadására. Továbbá azért is, mert a zsidók szenvedése és megalázása a város keresztény lakossága előtt zajlott, hiszen a gettó a legszűkebb belvárosban volt. A fogva tartók titkolni akarták mindazt, ami a gettóba történik.

A kitelepítés után az egészségügyi ellátást újra kellett szervezni. A központi kórház természetesen a városban maradt, ide szállították továbbra is a súlyosabb betegeket. Ugyanakkor a kórház orvosainak segítségével mindhárom gyűjtőtáborban szerveződött orvosi ügyelet főleg a fertőzések megelőzésére és az egyszerűbb esetek kezelésére.

Május 3-tól az orvosi jelentések – sajnos nem következetesen, és nem hiánytalanul – már külön-külön számolnak be a központi kórházban és a gyűjtőtáborokban történt, egészségügyi szempontból fontos eseményekről.

Ezekből és a tisztiorvos május 3-a előtt írt jelentéséből tudjuk, hogy a gyűjtőtáborok egészségügyi helyzete és higiénias körülményei sokkal rosszabbak voltak, mint a gettóban. Simapusztán még a tábor kerítését is a foglyok készítették el. A

foglyok tisztálkodását a tisztiorvos úgy akarta megoldani, hogy két nagy víztartályt szereltet fel egy-egy zuhanyrózsával. Egyet a férfiak, egyet a nők számára. A vizet a nap melegíti fel, és a 4000 táborlakó majd így tisztálkodik. Mindez a deportálás előtt pár nappal valóban elkészült, addig azonban még ilyen lehetőség sem volt a tisztálkodásra.

A tisztiorvos május 16-án jelentést tesz a megyei tisztifőorvosnak a gyűjtőtáborok állapotáról. Simapusztán 4000, Nyírjes tanyán 4100, Harangod pusztán 2550 foglyról szól. Mivel két nappal korábban, május 14-én egy szerelvény foglyot már elszállítottak. A felsoroltakhoz minimálisan 3000 fő hozzáadható.

A zsidó kórház létszáma a gyűjtőtáborokban dolgozó orvosokkal, kisértőkkel együtt ekkor 367 fő, ebből beteg 112 fő. Húsz kanyarós és tizenhat szamárköhögéses fertőzés történt, a tetvetlenített foglyok száma pedig 2796 fő.

Nyírjes tanyán egy kiütéses tífusz tüneteit mutató beteget találtak. Helfelson Artúrt beszállították a zsidó kórházba, onnan pedig a nyíregyházi Erzsébet közkórházba. Az orvosi jelentésekből tudjuk, hogy május 27-én érkezett meg a Magyar Királyi Közegészségügyi Intézet laboreredménye, mely negatív volt.

Május 16-ig a jelentés 31 halálesetről szól, ebből négy öngyilkosság volt.

A gettó és a gyűjtőtáborok egészségügyi és higiéniai körülményeit leginkább a napi orvosi jelentések tükrözik. Április 28-án 14 személyt tetvetlenítették, és új latrinák ásását rendelték el. Egy nappal később skarlátos megbetegedéseket észleltek, négy gyereket a „járványkórházba” szállítottak. Meszet, karbolt és egyéb fertőtlenítő szereket kérnek sürgősen. Ekkor van az első regisztrált haláleset. A kórházi beteglétszám 14 nő és 16 férfi. Április 30-án két újabb halott van, május 1-jén Varjúlaposon is meghalt egy férfi.

Május 3-tól már a simapusztai gyűjtőtáborról is szólnak a jelentések. Itt egy dohányosimító pajtát rendeznek be egészségügyi célokra. A csecsemők és kisgyermekesek fürösztésére egy üstöt kérnek üstházzal. Május 4-én már a nyírjesi tábor is működik, innen is jelentenek egy halálesetet.

A zsidó kórházban a beteglétszám fokozatosan emelkedik, május 5-én 38 fő, 8-án 89 fő, ekkor történik egy szülés is.

Május 7-én már a simapusztai dohányosimítóban is 21 beteg van. Gyakoribbak a halálesetek, május 9-én és 10-én is hárman-hárman haltak meg, közöttük egy öthónapos kislány.

Május 10-én feljegyzik a kórházi menüt is – reggeli: tea és vajleves, ebéd: köménymagleves, diós és mákos tészta (diétásoknak zöldbabfőzelék), vacsora: ebédmaradék.

Ugyanezen a napon Nyírjesről is 23 beteget jelentenek. Ez a legsúlyfoltabb tábor. Május másodikán a varjúlaposi tábor foglyait is ide szállítják, így a létszám meghaladta a 7000-et. Május 12-én és 13-án is 2-2 haláleset történik.

Május 14-én éppen a túlsúlyfoltosság miatt Nyírjesről indul az első transzport Kassán keresztül Auschwitz II. Birkenaubá. Harangodon ugyanezen a napon 335 tetvest fertőtlenítenek és 3 pestises gyereket jelentenek. Nyíregyházán a beteglétszám 153, itt is van egy halott.

Május 20-án Simapusztán újabb skarlátos megbetegedések történnek, és egy kisgyerek születik. Nyíregyházán a kórházi menü – reggeli: tea, leves, ebéd: leves, mákos tészta, vacsora: ebédmaradék.

Május 22-től 28-ig több transzportot is útnak indítanak. Valószínűleg a betegeket is elszállítják, ezzel magyarázható, hogy a kórházi beteglétszám állandó, nem nő és nem csökken. Haláleseteket sem jelentenek ebben az időszakban.

Május 28-án Nyírjesről a kórházba szállítanak egy beteget vérhassal, akiről 31-én feljegyzik, hogy meggyógyult.

Az utolsó orvosi jelentés június 1-jén készült, a kórházban még mindig 124 beteg volt, ezen túl semmilyen más említésre méltó eset nem történt.

Az utolsó transzport három nap múlva indul el. Június 4-én Szabolcs megye „zsidómentes” lesz. A kifejezést vitéz Nyíregyházi Pál polgármestertől kölcsönöztem, aki a deportálások befejezése után kezdte ezt a címet használni, és aki a templomból kijövet nagy hálálkodások közepette használta ezt.

Június 16-án a belügyminiszter sürgönyben értesíti a város tisztiorvosát, hogy megbízottat küld a zsidó kórház berendezésének átvételére. Az átadás-átvétel 23-án történik. A tételes jegyzékben orvosi műszerek, gyógyászati segédeszközök, gyógyszerek és gyógyszerári felszerelések szerepelnek. Ezek a 309. számú Vöröskeresztes Légőkórház raktáraiba kerültek.

A lehetetlenre vállalkozó zsidó orvosok, ápolók és kisegítők ekkorára már megjárták a válogató rámpát, és ott kiméretett kinek-kinek a fátuma. Tudták-e, sejtették-e, hogy miközben új életet segítenek a világra, szenvedéseket enyhítenek, betegségeket gyógyítanak, hiábavaló harcot vívnak a végzet ellen?

Talán tudták, talán sejtették, de minden gonosztól hatalmasabb erő munkálkodott bennük: a hipokratészi eskü, a betegek, a rászorulóknak gyógyítása és segítése.

Őrizze emléküket kegyelet!